

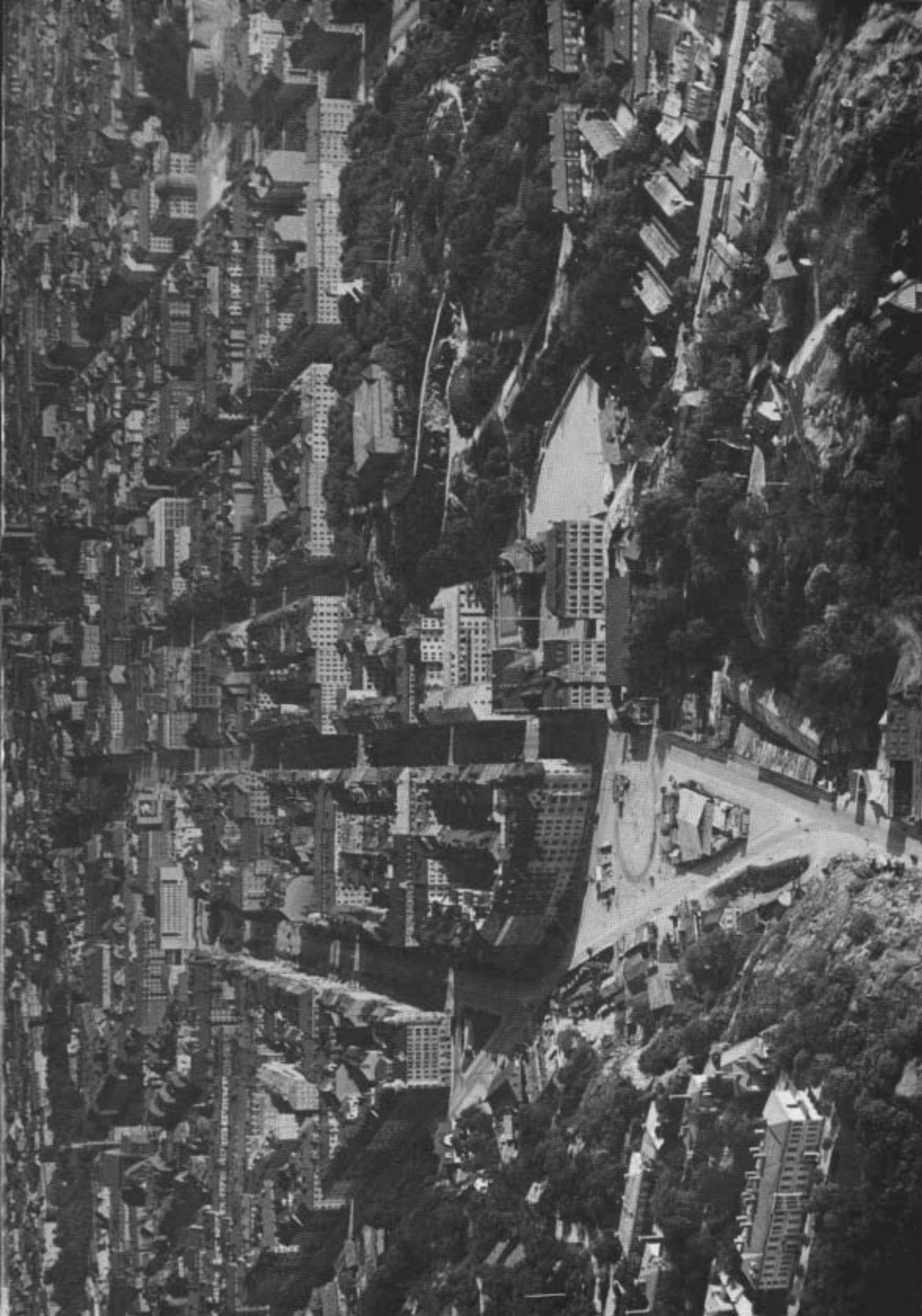
STOCKHOLMS
STADSMUSEUM

N-Ö
VASASTADEN

NORDÖSTRA VASASTADEN

BYGGNAD SINVENTERING
STOCKHOLMS STADSMUSEUM 1988

Omslaget: Nybyggnadsritningar, från höger till vänster, kvarteret Ingemar, fastigheterna nr 1, 4, 6 och 8 - fasaden mot Roslagsgatan. Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Föregående sida: Flygfoto över Vasastaden från norr. I förgrunden Roslagstull och Bellevue. Från vänster Valhallavägen, Birger Jarlgatan, Roslagsgatan, Tulegatan, Döbelnsgatan och längst t h Sveavägen. Vanadislunden t h med vattenreservoaren, Stefanskyrkan och nödbostäderna. Foto Oscar Bladh 1932-33.

Tryckt hos
Spångbergs Tryckerier AB
Stockholm 1988

ISBN 91 85238 51 1

NORDÖSTRA VASASTADEN

Byggnadshistorisk inventering 1975-1988

För redigering, layout och viss kompletterande inventering svarar Gärd Fogde 1987-88. Den historiska bakgrunden har skrivits av Suzanne Lindhagen.

Inventeringsarbetet i fält och arkiv har utförts av Anna von Ajkay, Fredrik Bedoire, Gärd Fogde, Ann Katrin Kihlbro, Kerstin Mandén-Örn, Gunilla Nilsson, Staffan Nilsson, Mats Persson, Eva Sjöberg, Karin Sterner samt Britt Wisth.

Fotografer: Stina Brockman, Fredrik Bedoire, Stefan Hasselberg, Johan Hultenheim, Ingvar Lundkvist, Staffan Nilsson, Håkan Pieniowski samt Ingrid Wilken, som bl a tagit samtliga kompletterande fasadfoton.

Ålderskarta har ritats av Maria Lipasti.

Utskrift: Ulla Lundberg.

Samtliga fotografier och illustrationer ur Stockholms stadsmuseums arkiv när annat ej anges.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	7
Historisk bakgrund	9
Inledning	9
1700-talet och Tillaeus' karta	10
Vasastaden växer fram	14
Lindhagens stadsplan	14
Vasastaden får sitt namn	16
Bostadsbyggandet	17
Sibirien och stenstaden	17
20-talets bostadshus	22
Skolans, vårdens och kyrkans byggnader	24
Övrig bebyggelse	28
Källor och litteratur	32
Karta över fastigheternas byggnadsår	34
Katalog över fastigheterna inom det inventerade området, ordnade kvartersvis i bokstavsordning	35
Karta över det inventerade området	265
(utvikningsbar)	

FÖRORD

Nordöstra Vasastaden är den tredje publikationen som redovisar stadsmuseets byggnadsinventeringar i Vasastaden. Redigering av den fjärde och sista delen - Nordvästra Vasastaden - pågår. Tidigare har i serien innerstadsinventeringar utgivits Birkastaden, Röda Bergen och Rörstrand, Östermalm I-IV, City I-II samt Södermalm, Södra Maria, del av Högalid.

Området som här presenteras avgränsas av Odengatan, Norrtullsgatan, Sveavägen-Cedersdalsgatan och Valhallavägen. Inventeringen av bebyggelsen genomfördes huvudsakligen under 1970-talet. 1987-88 har kompletteringar gjorts, främst gällande byggnader tillkomna efter 1950. I de fall yttre förändringar skett sedan inventeringen genomfördes har detta särskilt noterats. Bildmaterialet är också delvis nytaget.

Arbetet inleds med en stadsbyggnadshistorisk översikt. Därefter redovisas i katalogform ett sammandrag av byggnadsdata och en beskrivning av varje enskild fastighet. Katalogen är uppställd efter kvartersbeteckningar i bokstavsordning. Ett utförligare material i blankettform förvaras i stadsmuseet.

Bebyggelsens kulturhistoriska värde redovisas på den 1983 publicerade kartan "HUSEN PÅ MALMARNA - kulturhistorisk klassificering".

Stockholm i juni 1988

Björn Hallerdt
Stadsantikvarie

Marianne Råberg
1:e antikvarie

Odengatan österut med kv Trädgårdsmästaren närmast t v. Foto 1900-talets början.

HISTORISK BAKGRUND

INLEDNING

Föreliggande arbete behandlar bebyggelsen i nordöstra delen av Vasastaden. Dess allra östligaste del - kvarteren Trasten, Morkullan och Beckasinen öster om Birger Jarlsgatan - ingår emellertid om man ska vara helt korrekt i stadsdelen Östermalm. Då dessa kvarter på så många olika sätt hänger betydligt mera samman med den typiska Vasastadsbebyggelsen räknas här även denna del till Vasastaden. Det redovisade området begränsas i öster av Valhallavägen, i söder av Odengatan, i väster av Norrtullsgatan och i norr av Cedersdalsgatan, Sveaplan och Sveavägen väster därom. Ursprungligen hörde hela det nuvarande Vasastaden till Klara församling. Under århundradenas lopp har en rad församlingsdelningar ägt rum. Sedan början av 1900-talet ingår inte mindre än fyra församlingar i det här redovisade området - Engelbrekts, Johannes, Gustav Vasa och Matteus församlingar. Stadsdelsnamnet Vasastaden har varit i allmänt bruk sedan slutet av 1890-talet. Officiellt fastställdes namnet först några årtionden senare.

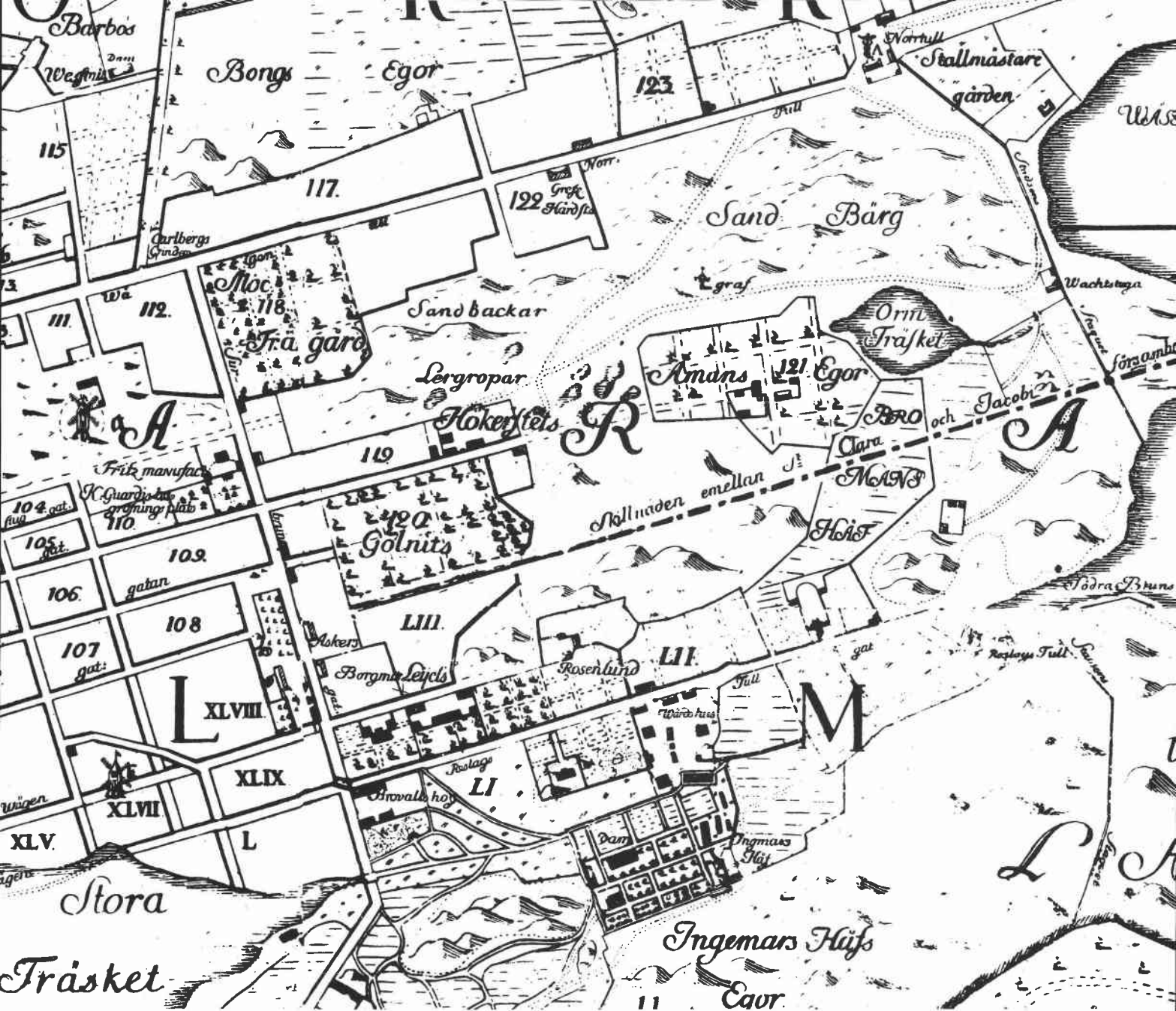
Följande historiska översikt behandlar i korta ordalag hur denna begränsade del av Vasastaden har vuxit fram under de senaste århundradena med en betoning på decennierna kring år 1900, då stadsdelen erhöll sin nuvarande form. För fördjupade studier av stadsdelens historia hänvisas bl a till rapportens käll- och litteraturförteckning (sid 32), som redovisar skrifter som behandlar Vasastadens framväxt. Rapportens historiska inledning kan ses som en fortsättning på och en komplettering till dem som återfinns i Sydöstra resp Sydvästra Vasastaden, utgivna av Stadsmuseet 1974 resp 1987.

1700-TALET OCH TILLAEUS' KARTA

1731 fullbordade stadsingenjören Petrus Tillaeus en "General Charta öfwer Stockholm med Malmarne". Kartan ger en god bild av hur Stockholm såg ut vid denna tid. Den redovisar bland mycket annat topografiska drag, gatunät, kvartersformer och kvartersnamn samt vissa byggnader, egendomar m m.

Den här aktuella delen av Stockholm, den norra delen av Norrmalm, utgjordes på Tillaeus' tid till stor del av rena landsbygden. Norr om dagens Odengatan, en produkt av det sena 1800-talets gaturegleringar och därför inte utsatt på denna karta, är endast enstaka gator och kvarter markerade. Surbrunnsgatan är t ex den enda gatan i väst-östlig riktning. I söder-norr går "Vägen till Norr Tull" med dess tullstuga längst i norr intill "Stadens Staquet". Vägen fick sitt nuvarande namn, Norrtullsgatan, först vid 1800-talets början men hade då fungerat som den stora utfartsvägen mot Uppland och Roslagen sedan flera hundra år. I nuvarande Roslagsgatans sträckning är Roslags Tull gat(a) markerad. Nuvarande Sveavägen är en smal gata, "Stora Bad Stug Gatan" (Stora Badstugatan), som i norr slutar helt tvärt vid nuvarande Frejgatan. Stora delar av området var ännu ej planlagt och inte heller bebyggt. På kartan är sandbackar, lergropar och "Sand Bäck" utritade. De senare, belägna strax öster om Norrtull, är de som senare kallades Stadens Grusbacke. Av de kvartersnamn, som Tillaeus har nedtecknat i detta område, återfinns idag endast kv Killingen, Skalmjålsaren, Surbrunn och Snickaren (på kartan nr 120, 122, XLVIII resp XLIX).

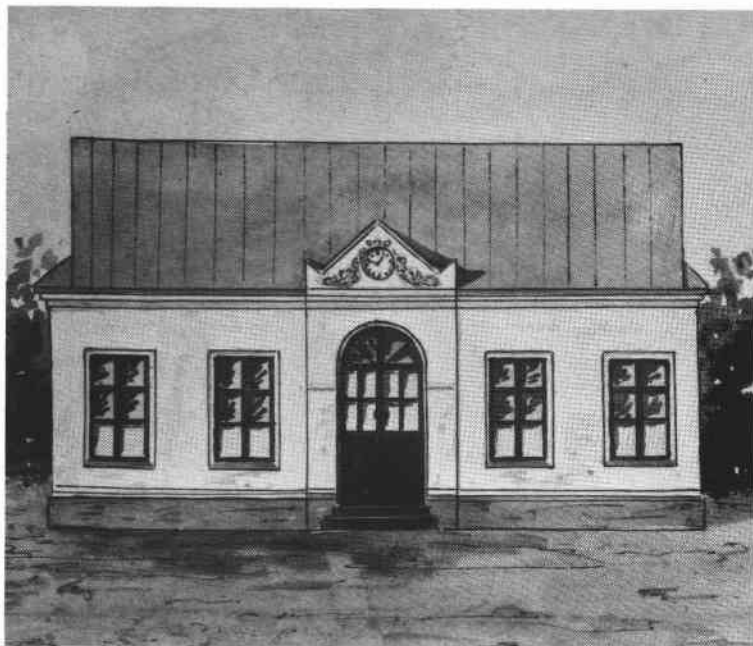
Många värdshus och näringsställen av olika slag låg förr längs Norrtullsgatan, som länge var ett stråk för både stadsresande bönder och stockholmare på söndagsutflykt. På Norrtullsgatans östra sida låg på Tillaeus' tid den Hårdska malmgården, uppkallad efter sin dåvarande ägare Carl Gustaf Hård (nuv kv Mimer, på kartan nr 122). Gården utarrenderades för värdshusverksamhet under många år och var under slutet av 1700-talet ett av stadens mest kända värdshus, Bäckers. Andra krogar längs Norrtullsgatan var Tre Liljor, Mon Bijou och Altona. Öster om den Hårdska egendomen låg ännu en malmgård, av Tillaeus markerad som "Åmans Egor". Gården ägdes på denna tid av bokhållaren Mattias Åhman, men kom efter en rad ägobyten att kallas för Cedersdal efter den Peter Cedergren, som omkring 1810 ägde egendomen och hade tobaksodlingar där. Sitt nuvarande utseende fick manbyggnaden år 1783, då den byggdes om av dåvarande ägaren, rådmannen Lijdberg. En ombyggnad av interiören ägde rum på 1950-talet.

Ovan: utsnitt ur Petrus Tillaeus karta över Stockholm, fullbordad 1731 och utgiven i koppargravyr 1733. Observera att norr är till höger.

Till höger: Cedersdal, med manbyggnaden t h. Sveavägen stryker numera tätt förbi den gamla gården. Foto 1904.

*Brunnshuset vid Surbrunn.
Osignerad akvarell.*

Den enda av den gamla malmgårdens ekonomibyggnader som idag står kvar är tobaksladan från 1700-talets förra hälft. Sveavägen bryter idag rakt igenom dessa "Åmans Egor" och i Ormträsket norr därom reser sig numera Wennergren Center. Strax söder om Cedersdal låg "Hökerstets", ett tegel- och stenkärslmanufakturverk", som ägdes av en regementsskrivare Carl Hökerstedt. Egendomen lär senare ha ägts av en rad kakelugnsmakare. Läget med såväl sandbackar som lergröpar alldeles inpå knuten måste för dem ha varit mycket lämpligt ur råvarusynpunkt.

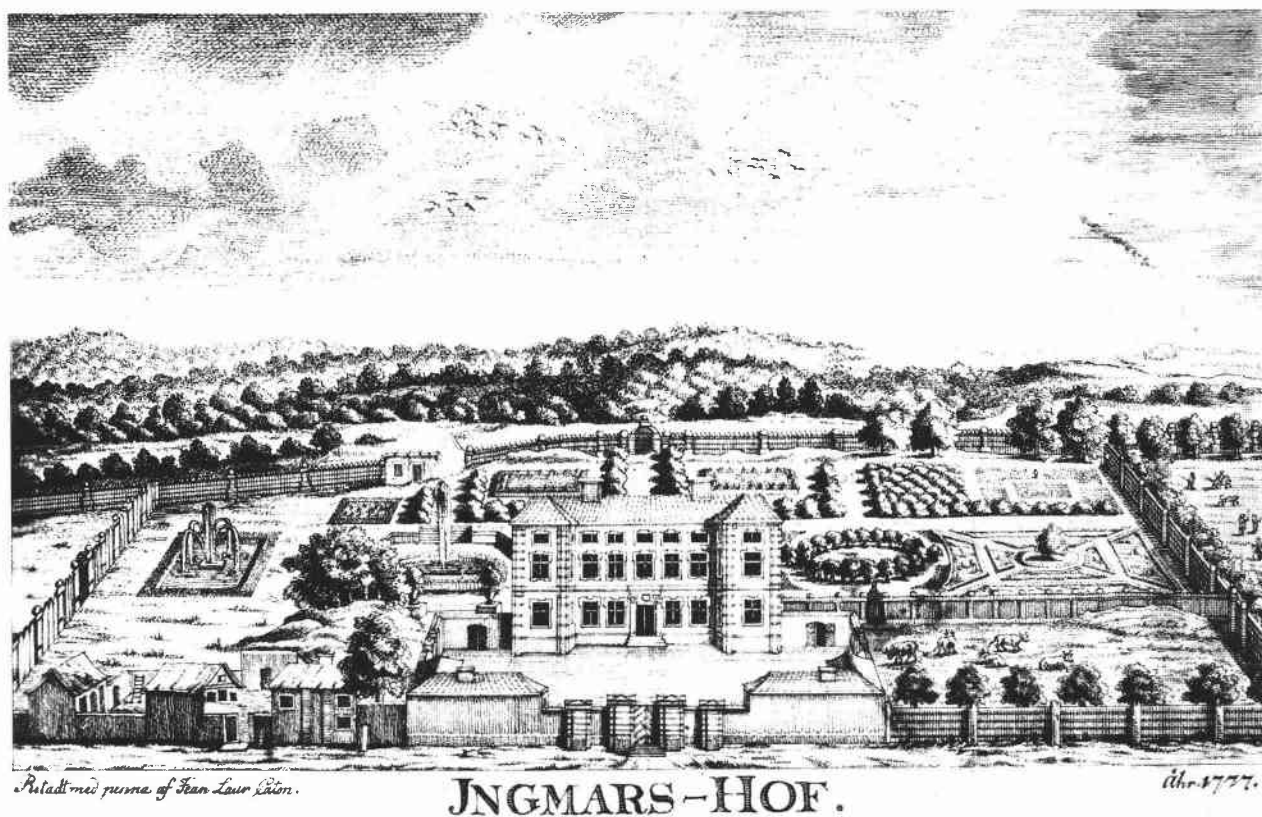
Som tidigare nämnts fanns redan på Tillaeus' tid Surbrunnsgatan och kvartersnamnet Surbrunn. Namnet kommer av den hälsobrunn, som är markerad på kartan i just detta kvarter, på Surbrunnsgatans södra sida. Brunnen, som senare gick under namnet Norra hälsobrunnen eller Norra Brunn, var sannolikt Stockholms äldsta hälsobrunn, från 1600-talets slut. Dess källåder skadades dock på 1760-talet. Under 1800-talet förändrades hälsobrunnens karaktär och blev mera en nöjes- än en brunnsinrättning. 1902 revs anläggningen och ersattes av dagens bostadsbebyggelse.

Inte långt från Surbrunn, i hörnet av Surbrunnsgatan och Roslags Tullgatan, är på Tillaeus' karta några byggnader med texten Brovallshof utsatta. Brovallshof var urspr en malmgård, som vid tiden för kartans tillkomst just hade sålts till en Clas Browall, därav namnet. Browall öppnade ett värdshus här, som senare kom att kallas Clas på Hörnet. Det är emellertid inte dessa byggnader, som vi idag känner under namnet Clas på Hörnet. Det är istället den byggnad som uppfördes i hörnet av Surbrunnsgatan/Birger Jarlsgatan på 1780-talet med bl a en stor danssalong i gustaviansk stil. Här var det värdshus och danslokal

fram till på 1850-talet med undantag för några år under 30-talet då byggnaderna utnyttjades som kolerasjukhus. Efter 1858 har här varit bostäder, kontor m m. Vid mitten av 1970-talet var Clas på Hörnet rivningshotat. Det gamla värdshuset har dock räddats till eftervärlden och invigdes under hösten 1984 som krog med samma namn som tidigare, Clas på Hörnet.

Ett stycke norr om Brovallshof låg på Tillaeus' tid Ingemarshof, ännu en av det tidiga 1700-talets malmgårdar i trakten kring Roslagstull. Gården fick sitt namn efter den källarmästare och vinhandlare, Ingemar Frodbom, som under 1700-talets första decennium köpte tomten och lät bebygga den. I de byggnader som låg närmast vägen bedrev Frodbom värdshusverksamhet, öster därom låg ekonomibyggnaderna och den stora mycket välskötta trädgården. I tomtköpet ingick de karpdammar, som staden anlagt här och som också är utmärkta på Tillaeus' karta. På 1770-talet lät dåvarande ägaren, bergsrådet Samuel Sandels, bygga om hela anläggningen efter franskt mönster. Huvudbyggnaden i tre våningar fick framspringande hörnpaviljonger mot väster medan gården slöts helt mot gatan och försågs med en monumental entré. Norr därom lades ekonomibyggnaderna, i söder djurens hage. Bakom och öster om manbyggnaden låg den i barockstil anlagda trädgården.

Ingemarshof som det såg ut efter den på 1770-talet genomförda ombyggnaden. Teckning av J L Caton 1777. Ur Selling, G. Malmgårdar i Stockholm under 1700-talet.

Ingemarshof har gett namn både åt Ingemarsgatan och dagens kv Ingemar, i vars nordvästra hörn gården låg. När staden under senare delen av 1800-talet expanderade alltmera, styckades Ingemarshofs marker av och gården förföll för att till sist, 1906, brinna ned. Egendomen kallas ofta Stora Ingemarshof, för att särskilja den från Lilla Ingemarshof, som låg något längre norrut på andra sidan nuvarande Roslagsgatan, också utsatt på 1730-talets karta men utan namn. I samband med en gatubreddning 1928 revs Lilla Ingemarshof. Påpekas bör att ännu ett stycke norrut uppfördes strax efter Tillaeus' kartas tillkomst ytterligare två malmgårdar, den Wertmüllerska och Bellevue. Båda ligger utanför det här redovisade områdets gränser varför de ej behandlas i detta sammanhang.

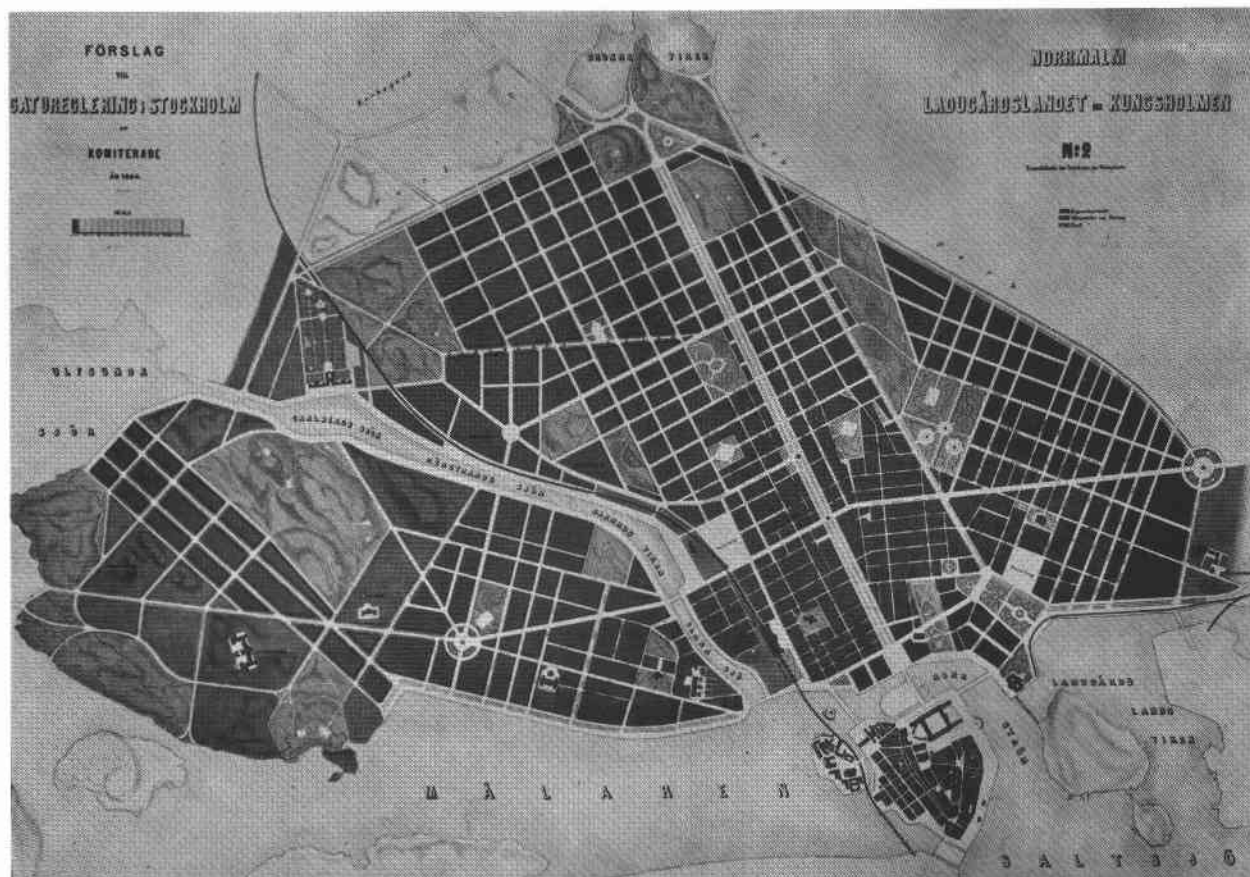
Utöver den bebyggelse som beskrivits här torde endast enstaka byggnader ha funnits under 1700-talet i just denna del av Norrmalm. Under 1700-talets senare och 1800-talets förra hälft kompletterades bebyggelsen något, framförallt utmed de stora stråken inom området, Norrtullsgatan och Roslagsgatan. Bebyggelsen var emellertid ännu landsbygdsmässig. Bakom planken mot gatan låg ekonomibyggnader, stora trädgårdar m m. Det som karakteriserade området på Tillaeus' tid var ännu relevant långt in på 1800-talet.

VASASTADEN VÄXER FRAM

Lindhagens stadsplan

De hygieniska och sociala förhållandena på Stockholms malmar var vid mitten av 1800-talet undermåliga. De norra delarna av Norrmalm, som senare skulle bli Vasastaden, var fortfarande landsbygd. Andra delar av Stockholm, som t ex Södermalm och Ladugårdslandet, var bebyggda i betydligt större utsträckning. Men bebyggelsen var ännu inte storstadsmässig och saknade helt moderniteter som vatten och avlopp. Trångboddheten var mycket utbredd. Gatorna och gränderna i de bebyggda delarna av staden var smala och saknade i allmänhet beläggning. Man byggde utan att det fanns några som helst reglerande planer.

De miserabla sanitära förhållandena i kombination med en ökad byggnadsverksamhet tvingade till slut stadsfullmäktige att tillsätta en kommitté, som under ledning av justitierådet Albert Lindhagen lade fram ett förslag till gatureglering av Stockholms malmar år 1866. Grundtanken i förslaget var att med breda

Förslag till gatureglning i Stockholm, framlagt 1866 av en kommitté under ledning av justitierådet och stadsfullmäktigeledamoten Albert Lindhagen. Förslaget genomfördes aldrig i sin helhet. Stadsplanen för Norrmalm fastställdes 1879.

trädplanterade gator "i städerna införa landets friskhet och behag" och därigenom skapa drägligare bostads- och levnadsförhållanden för stadens snabbt växande befolkning. De breda gatorna skulle också möjliggöra bättre kommunikationer och i någon mån hindra elden att vid stora eldsvådor sprida sig från kvarter till kvarter. Syftet var givetvis också att ge staden en utformning värdig den storstad som Stockholm nu höll på att bli. Förebilderna hämtades i Paris, Wien och Berlin.

I kommitterades stadsplaneförslag från år 1866 delas i stort sett hela staden upp i ett rutnät med idel fyrkantiga kvarter. Man arbetar vidare på 1600-tallets rätvinkliga gatunät men skalan är en annan med bredare gator och större kvartersformer. Genom hela Norrmalm, från Gustav Adolfs Torg till Brunnsviken, bryter en 72 meter bred esplanad fram, den blivande Sveavägen. Den föreslagna

Birger Jarlsgatan är också en bred, om än inte lika bred som Sveavägen, och spikrak esplanad. Som öst-västlig esplanad har Odengatan lagts ut. Kvarteren närmast söder om dagens Sveaplan är utlagda som parkmark, vilket även gäller Vanadislunden strax intill.

Det skulle dröja ända fram till 1879 innan stadsplanen för Norrmalm fastställdes. Förslaget hade då genomgått en hel del förändringar efter många och långa diskussioner, nya förslag och motförslag. Som exempel kan nämnas att Surbrunnsgatan föreslogs ersätta den tidigare föreslagna Odengatan som den öst-västliga sk tväresplanaden. I den plan som slutligen fastställdes är Odengatan markerad precis som den går idag. Sveavägen blev betydligt smalare än i det ursprungliga förslaget - den blev "endast" 42 meter - och slutade i söder vid korsningen Kammakargatan. Norrtullsgatan trädplanterades på ömse sidor. Vid en jämförelse med det ursprungliga förslaget har flera kvarter slagits samman och blivit långsmala istället för nästan kvadratiska. Vanadislunden blev den enda parken i det här aktuella området.

Vasastaden får sitt namn

När arbetet med stadsplanerna pågick, under 1860- och 70-talen, var Norrmalm ännu den gängse benämningen för Stockholms norra delar. Först omkring 1890 uppstod Vasastaden som stadsdelsnamn. Sannolikt inspirerades namngivningen av Vasagatan, som fick sitt namn vid den stora namnrevisionen 1885. Från Vasagatan nådde man ju den södra delen av västra Norrmalm, där nu hyreshusen växte upp som svampar ur jorden. Claes Lundin skrev år 1890 i sin Nya Stockholm om den snabbt framväxande stadsdelen: "När Vasagatan kommer att fortsätta genom en uppfartsväg till Vasastaden, får icke blott gatan, utan hela den nämnda, mycket stora stadsdelen större betydelse än nu." Sannolikt var detta första gången som Vasastaden omnämndes i skrift. Det skulle emellertid dröja länge, fram till 1926, innan överståthållarämbetet officiellt fastställde stadsdelsnamnet. Då var Vasastaden ett sedan flera decennier tillbaka välkänt begrepp, använt inte bara av vasastadsborna själva utan av alla stockholmare. Som tidigare påpekats hör emellertid kvarteren öster om Birger Jarlsgatan officiellt till stadsdelen Östermalm.

BOSTADSBYGGANDET

Sibirien och stenstaden

Stockholm upplevde under 1800-talets senare del en enorm folkökning. Stadens invånarantal ökade under åren 1870-1900 från 136 000 till omkring 300 000. Under 1880-talet var ökningen som allra störst. Efterfrågan på bostäder var givetvis oerhört stor. De centrala delarna av staden och nedre Norrmalm var i princip fullbyggda varför man bl a sökte sig norrut för att finna mark att bygga på. I och med att stadsplanen för Norrmalm fastställdes 1879 kunde byggnadsverksamheten sätta fart där.

Hyreshus under uppförande med poserande byggnadsarbetare i kv Orion vid Odenplan. Foto omkring 1900.

Utsnitt ur Lundgrens karta från 1885.

Utsikt söderut från Vanadislunden med Döbelnsgatan t v och Sveavägen t h. Kv Killingen är till hälften bebyggt med hyreskaserner. Foto K J Olson 1898.

För det blivande Vasastadens del var det i första hand kvarteren söder om Odengatan som bebyggdes med stora hus av stenstadskaraktär. Av A R Lundgrens karta från 1885 framgår det tydligt att det här redovisade området, norr om Odengatan, till allra största delen fortfarande var bebyggt med varierad bebyggelse av oregelbunden, lantlig karaktär. Det var endast i kv Geten, som det fanns byggnader av mera storstadsmässigt slag. Kvarterets många hyreshus, uppförda under 1880-talets början, var de första i det område som sedan kom att kallas Sibirien, stadens utkant norröver.

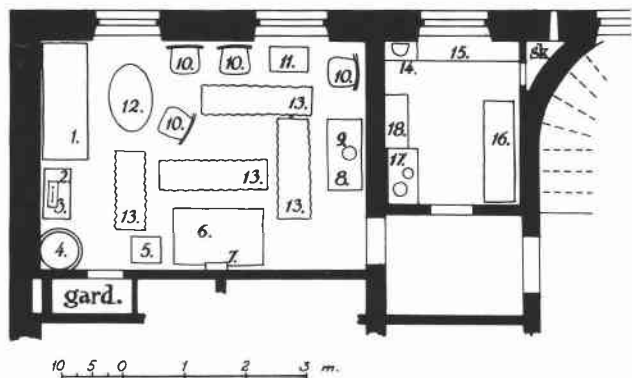
Det var huvudsakligen arbetare och deras familjer som flyttade in i de stora hyreskaserner, som under 1800-talets sista decennier och åren strax efter sekelskiftet växte upp i Sibirien. En del av de människor som flyttade hit kom från landsbygden och saknade bostad överhuvudtaget medan andra lämnade den gamla kåkbebyggelsen på Ladugårdslandet eller Södermalm för att finna något bättre i bostadsväg. Sibliens hyreskaserner var ofta byggda i spekulations-syfte med en enkel utformning och många små lägenheter i såväl gathus som gårdshus. Trångboddheten var stor och inneboendesystemet utbrett.

I romanen "Pojke i Sibirien", teatermannen Per-Axel Branners memoarer, skildras 1910-talets Sibirien. Huvudpersonen Stickan ger i en skoluppsats med rubriken "Mitt hem" en kort karaktäristik av stadsdelen:

"Mitt hem är inget hem i vanlig mening. Ty jag har varken far eller mor. Mitt hem är en sovplats i ett kök hos min mormor, som bor två trappor upp i ett hus med fönster åt gården. Köket och huset ligger i Sibirien.

Om vi bott på en herrgård på landet, hade jag nog räknat ängar och gården och skogen såsom hörande till mitt hem.

Nu ligger mitt hem i staden, och därför är det minst tio kvarter, som jag räknar dit. I söder går gränsen vid Ryska kyrkan, där Träsket börjar och Odengatan tar slut. I norr sträcker sig mitt hem ända till Albano. I öster reser sig den väldiga höjd, på vilken Epidemisjukhuset ligger, och på andra sidan Roslagsgatan ligger Vanadislundan i väster. Allt detta kallas Sibirien, därför att det ligger "bortom all ära och redlighet", men Sibirien är mitt hem."

1. Klädd soffa	6. Imperialsäng	11. Sylbord	16. Pinnsoffa
2. Byrå	7. Väggur	12. Bord	17. Spis
3. Spögel	8. Skänk	13. Teasmatta	18. Vårdlar
4. Kabelugn	9. Fotogenlampan	14. Diskbänk	
5. Kommod	10. Klädd stol	15. Våggfast bänkskåp	

Möbleringsplan för enrumslägenhet i gårdshus, Tulegatan 53 i kv Geten 18. Lägenheten beboddes 1888-94 av en arbetarfamilj bestående av fem personer.

Geten 19, hörnet Frejgatan/Döbelnsgatan. Huset, som idag är rivet, var ett av många som uppfördes här åren strax efter sekelskiftet. Detta byggdes 1905.

Kv Trasten från Engelbrektskyrkans torn. Bakom kvarterets fasad mot Odengatan breder Sibirien ut sig medan Lärkstaden är under uppförande söder om Odengatan. Foto 1912.

De flesta av 1880-talets hyreshus är numera rivna i denna del av Vasastaden och har ersatts av modern bostadsbebyggelse, som i kv Geten. 1890-talets bebyggelse är något bättre representerad. I kv Trasten, som i huvudsak bebyggdes under detta decennium, är gathusen mot Odengatan betydligt mer påkostade än de som vetter mot Surbrunnsgatan. Lägenheterna var också större och ljusare mot den breda och fashionabla esplanaden Odengatan. De beboddes av en välbeställd medelklass till skillnad från gårdshusen och de enklare utformade hyreshusen längs de smala och mörka bakgatorna, där arbetarna bodde.

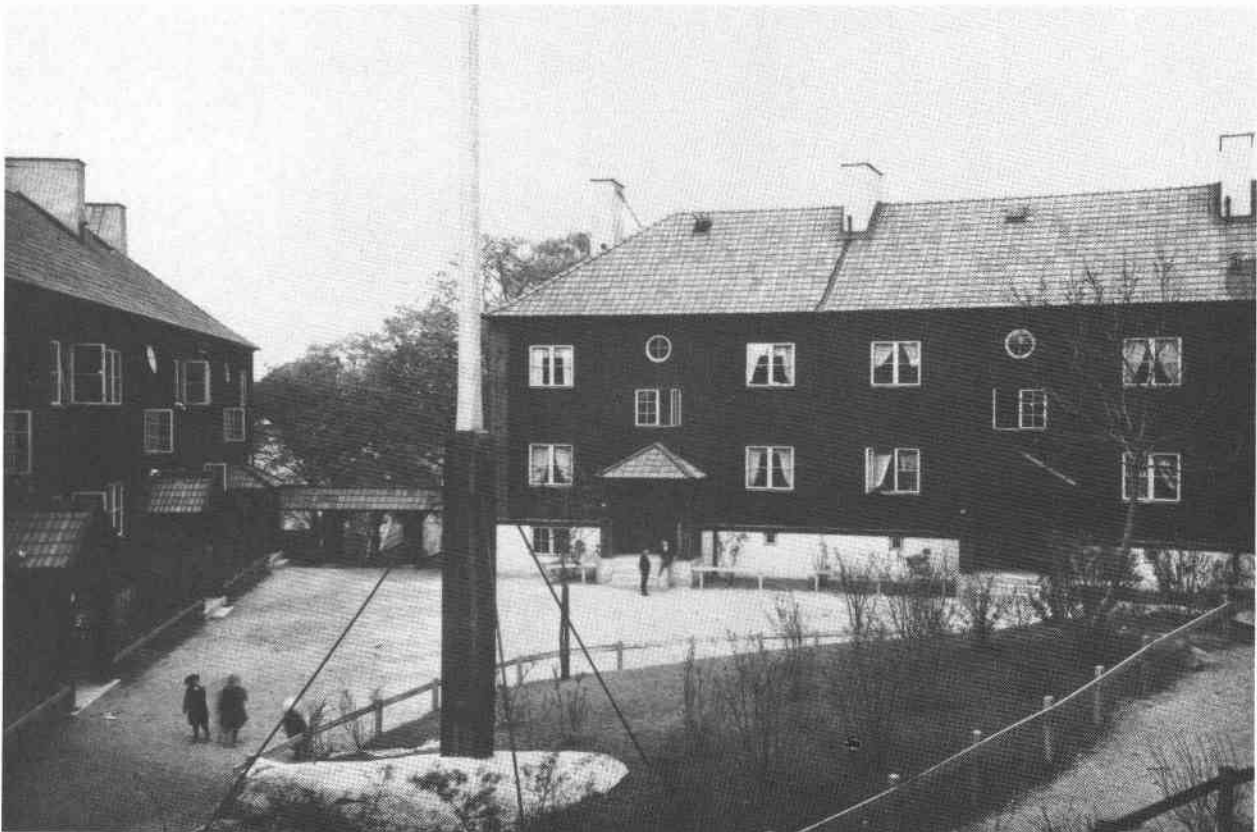
1900-talets första årtionde är ur bebyggelsesynpunkt en viktig tid i det här redovisade området då så mycket som drygt hundratalet hyreshus uppfördes under denna korta period. Kvarter som Staren, Morkullan, Baggen, Surbrunn, Trädgårdsmästaren samt hela kv Odin präglas än idag av bebyggelse i en enkel och återhållsam jugendstil från denna tid. Fortfarande var denna bebyggelse avsedd för arbetare och andra icke så välsituerade. Under 1910-talet minskade byggnadsverksamheten i staden som helhet och också här i Vasastaden på grund av krigsutbrottet och kristiden. Bebyggelsen i kv Målaren och en husrad i kv Väduren längs Roslagsgatan är här nästan de enda exemplen på 1910-talets bostadsbebyggelse.

20-talets bostadshus

Under 1920-talet präglades bostadsbyggandet i Stockholm av viljan att uppföra bra, billiga och sunda bostäder för så många som möjligt. SKB, Stockholms Kooperativa Bostadsförening, hade bildats redan 1916 och HSB, Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening, kom till 1923. Det var den akuta bostadsbristen i Stockholm under slutet av 1910-talet, som gjorde att staden beslöt att uppföra en rad provisoriska bostäder för att om möjligt lindra denna bostadsnöd. I Bromma, i Stadshagen på Kungsholmen, på Söder och i Vanadislunden uppfördes s k nödbostäder, som ursprungligen var tänkta som provisorier. När bostadsbristen hade byggts bort skulle de rivas.

1919 stod nödbostäderna i nordvästra delen av Vanadislunden färdiga. Samtliga lägenheter hade 1 rum och kök. Arkitekt var Axel Wetterberg, som också stod för ritningarna till de samtidigt uppförda nödbostäderna i Årstalunden. Trots att byggnaderna redan från början betraktades som provisoriska bemödade man sig om att ge dem en god arkitektonisk utformning med harmoniska proportioner. Vanadislundens bostadshus utformades i svensk arbetarbostadstradition med träpanel, sina entréverandor och tegeltak. Nödbostäderna i Vanadislunden är idag

Vanadislundens nödbostäder från 1919, numera de enda bostäder av detta slag som bevarats i Stockholms innerstad. Foto omkring 1920.

de enda av sitt slag som bevarats i innerstaden. På slutet av 1960-talet var de rivningshotade men räddades och har sedan dess renoverats interiört.

Mitt inne i kv Morkullan, som till stor del bebyggdes under 1900-talets första årtionde, låg det länge en stor obebyggd tomt. 1927-28 uppfördes här ett bostadskomplex av det då ännu relativt nybildade HSB (kv Morkullan 38 och 39). Arkitekt var Sven Wallander, som var en av de drivande krafterna inom HSB och som också kom att rita många av deras bostadshus under de följande decennierna. HSB-husen i kv Morkullan har en utformning helt i tidens anda, en enkel och stram nyklassicism. Lägenheternas storlek varierade mellan 1 rum och kök och 1-2 rum och kök. Köken var genomgående små för att förhindra inneboende att bo där.

20-talsbebyggelsen är i övrigt bäst representerad i kvarteren längs Sveavägens västra sida, från Sveavägen och norrut. Kv Nejlikan, Vale och Munin bildar här med sina fasader mot Sveavägen, samtliga från 20-talet, en mycket enhetlig och väl sammanhållen arkitektur med genomgående släta putsfasader och en enkel, något klassicerande dekor. 30-talsbebyggelse finns framförallt i kv Killingen medan kvarter som Getingen, Beckasinen och Geten numera präglas av de senaste årtiondenas bebyggelse.

HSB-husen från 1927-28 i kv Morkullan med den gemensamma gården. Arkitekt var Sven Wallander. Foto Goodwin.

Matteus folkskola i kv Skalmejblåsaren, sedd från Norrtullsgatan. Foto 1902.

SKOLANS, VÄRDENS OCH KYRKANS BYGGNADER

Med den befolkningsutveckling som ägde rum under 1800-talets senare hälft följde förutom det ökade bostadsbyggandet ett växande behov av institutioner av olika slag. Viktigast var kanske att uppföra skolhus för de tiotusentals barn som nu befolkade Stockholms innerstad. I den här redovisade delen av Vasastaden uppfördes två stora skolor - Johannes folkskola vid Roslagstull (kv Kråkan 8) och Matteus folkskola i hörnet Norrtullsgatan/Vanadisvägen (kv Skalmejblåsaren 1).

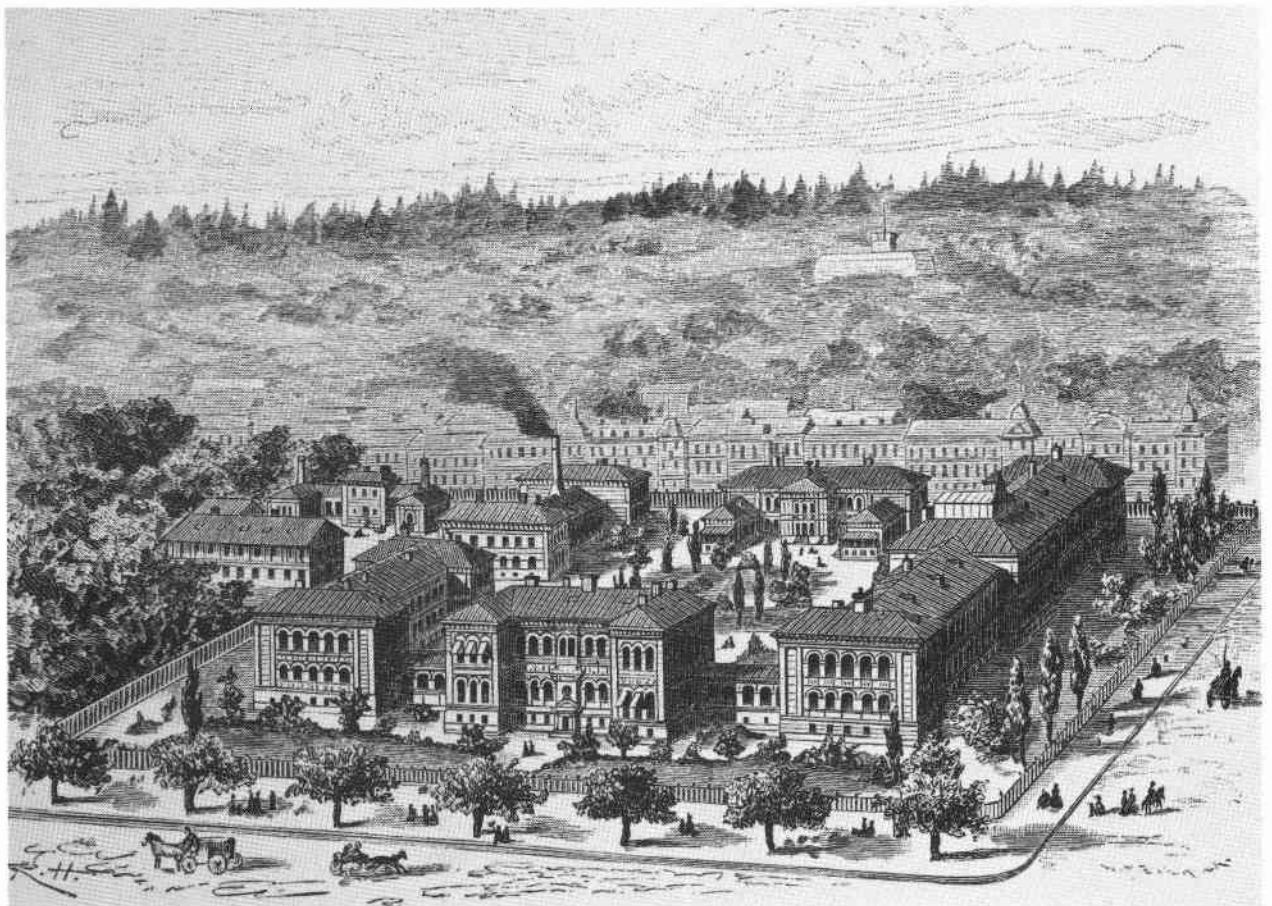
Fram till 1903 hade stadens församlingar ansvaret för folkskolebyggandet. När Johannes och Jacobs församlingar gemensamt skulle bygga en folkskola var det naturligt att man vände sig till den arkitekt som hade ritat Johannes kyrka som just var under uppförande, nämligen Carl Möller. Skolan invigdes 1891. Den skulle rymma nära 1 400 elever i 32 lärosalar. Två gymnastiksalar med omklädningsrum liksom en lärarbostad lades i separata byggnader på gården. 1899-1900 uppfördes den byggnad som ligger längs Cedersdalsgatan med ytterligare klassrum m m. Arkitekt var åter Carl Möller. Johannes skola är med sitt format och sin förhållandevis påkostade utformning en god representant för sekelskiftets stora folkskolepalats. Med dess speciella borgkaraktär gör den, kanske mer än några andra skolor, skäl för benämningen "kunskapens borg".

Matteus skola uppfördes något senare, 1901-02. Den byggdes för omkring 2 000 elever. Byggherre var fortfarande församlingen, i detta fall Adolf Fredriks som strax därpå avsåndrades i flera, bl a Matteus församling. Arkitekt var G A Nilsson. Matteus skola, uppförd av rött tegel i en enkel och stram jugendstil, var den första av G A Nilssons omkring femton skolor i Stockholm. Under den kraftiga takfoten löper en putsad fris med dekorativt utformade tänkespråk såsom

Kunskap är makt
 Lat hand gör fattig men idog gör rik
 Bättre fattig med ära än rik med skam
 Den till starka drycker har lust varder aldrig vis
 Vi lära icke för skolan utan för livet.

För Stockholms många föräldralösa och värnlösa barn hade det ända sedan 1600-talet funnits en institution, Barnhuset, som låg i nuvarande kv Barnhuset vid Norra Bantorget. 1885 ersattes detta av Allmänna Barnhuset på Norrtullsgatan i kv Mimer (för övrigt uppfört på platsen för August Strindbergs födelsehem).

Allmänna barnhusets anläggning, västerifrån med Norrtullsgatan i förgrunden och Vanadislundens gamla vattenreservoar i bakgrunden. Ur Stockholm 1897.

Den nya anläggningen skildrades av en samtida skribent på följande vis:

"Nu står der borta vid Norrtullsgatan (långt borta till och med i mångens tycke) detta nya barnahem, som genom sitt sunda läge, sitt vackra yttre, sin bekväma och ytterst ändamålsenliga inredning, sina ljusa, af frisk luft ständigt genomströmmade salar, sin utomordentliga renlighet, sina präktiga sjukvårds-, bad- och tvättanstalter, sitt fulländade uppvärmningssystem, sin rymliga och propra kokinrättning, sina vattenledningar och sin elektriska belysning blifvit en mönsteranläggning, hvartill enligt kompetente personers yttrande något motstycke ej annanstädes lär vara att finna."

Komplexet ritades av arkitekten F G A Dahl med läkaren Oskar Medin som rådgivare. Kring en nästan helt sluten fyrkantig gård är fem byggnader grupperade. Den största, vänd mot söder och Frejgatan, var den skamsalsbyggnaden med plats för 242 dibarn och 153 ammor. Mot Norrtullsgatan låg administrationsbyggnaden med huvudentré samt tjänstebostäder, mittemot låg barnhusets eget sjukhus. I norr begränsades gården av den skoltbarnsbyggnaden för totalt 100 barn samt en köks- och badbyggnad. Norr därom låg en tvättstuga, ett isoleringssjukhus samt en obduktionsbyggnad. De två sistnämnda revs på 1950-talet.

1922 fick Allmänna Barnhuset funktionen som barnsjukhus och sedan 1951 har anläggningen under namnet Norrtulls sjukhus utnyttjats för åldrings- och mentalvård. De nu drygt hundraåriga byggnaderna med sina fasader av rött tegel med mönstermurad dekor står exteriört i princip orörda sedan byggnadstiden. Anläggningen utgör idag en av Stockholms bäst bevarade vårdinrättningar från det sena 1800-talet.

En annan vårdbyggnad, som tidigare legat i det här redovisade området, är det sk Idiothemet eller Skolan för sinnesslöa barn. Det låg strax norr om Allmänna Barnhuset, i samma kvarter. Vid Norrtullsgatan låg också, i nuv kv Odin, Stadsmissionens barnhem "för uppfostran af fattiga, vanvårdade gossar". Asylet för Pauvres Honteux (senare Hagahemmet), vars byggnad också var ritad av F G A Dahl, låg i kv Polstjärnan. Den redan på slutet av 1600-talet existerande Surbrunn har redan omnämnts i samband med Tillaeus' karta. Alla dessa byggnader är emellertid rivna numera.

En rad något udda kyrkor och kyrkolokaler har också legat och ligger än idag i den här delen av Vasastaden. En av dem är den kyrkobyggnad (kombinerad med bostäder), som uppfördes på Idungatan 4 av Föreningen för Israels mission 1906-07 (kv Odin 21). Byggnaden, som ligger insprängd i ett mycket homogent bostadskvarter, har en fasad av kyrkokaraktär. Kyrkan används än idag, nu av S:t

Johannes grekisk-ortodoxa församling. En annan kyrka var Ryska kyrkan, som under åren 1892-1907 hade lokaler i kv Trasten 14, ett stort bostadshus i hörnet Odengatan/Valhallavägen. Kyrkofunktionen markerades i exteriören endast genom höga kyrksalsfönster och på taket en stor lökkupol, vilken gav huset benämningen "ryska huset". 1907 flyttade Ryska kyrkan till en fastighet i grannkvarteret, Morkullan 2, under vars gård det inreddes en kyrksal. I samband med att Ryska kyrkan flyttade från det s k ryska huset byggdes detta om och ser sedan dess ut som ett alldeles ordinärt bostadshus.

I andra änden av kv Trasten (Trasten 2) ligger ännu en kyrka, uppförd 1889-90 för den i England grundade Katolska-Apostoliska församlingen. I likhet med många av den svenska statskyrkans samtida byggnader uppfördes kyrkan i nygotisk stil med fasader av formpressat tegel och ett högt torn med spira. Arkitekt var den vid denna tid mycket produktive A G Forsberg. På 1970-talet övertogs kyrkan av S:t Georgios Metropolitkyrka. Såväl exteriör som interiör är väl bevarade sedan byggnadstiden med undantag för några mindre förändringar vid det senaste församlingsskiftet.

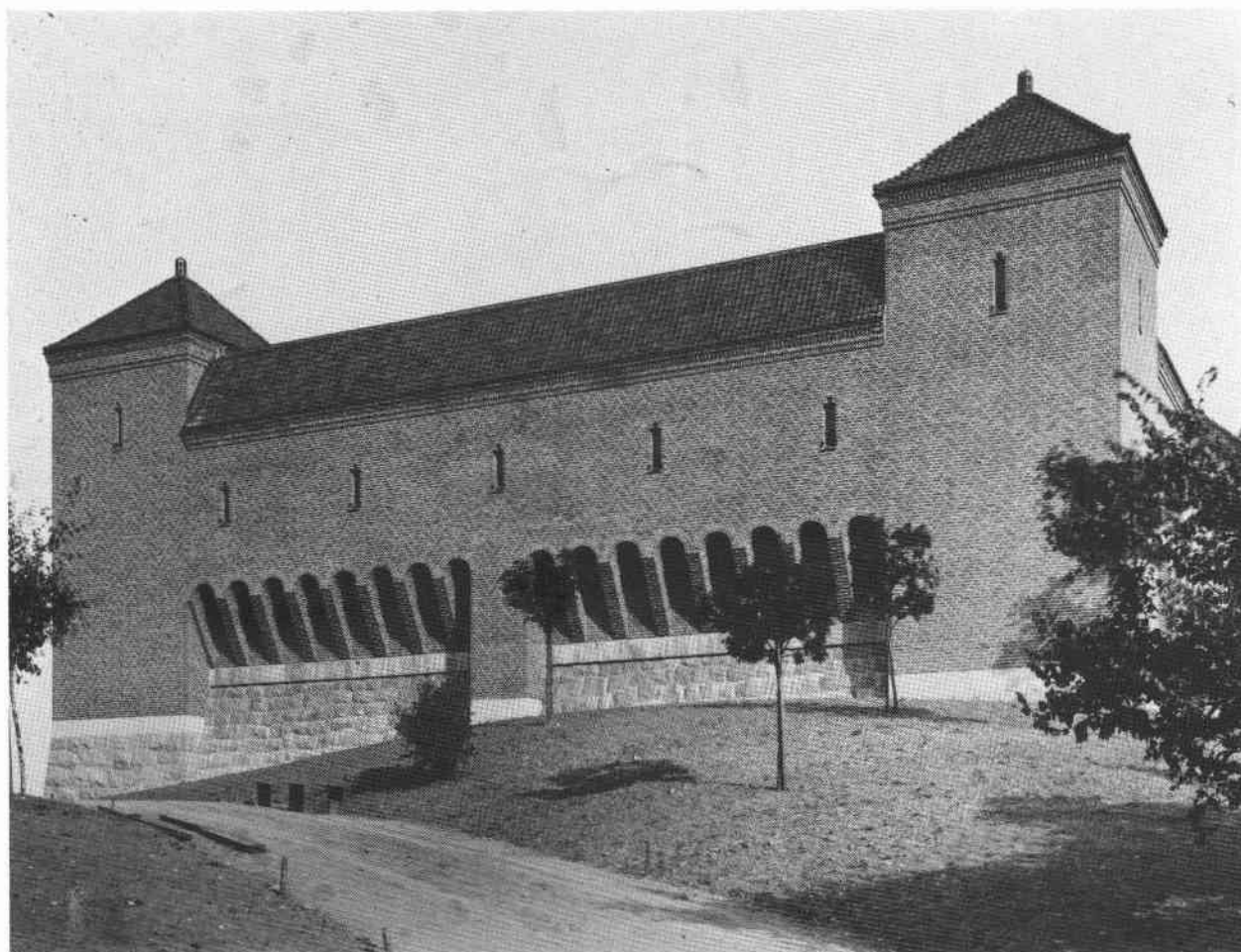

Odengatan österut med Katolska-apostoliska församlingens kyrka från 1899-90. Kv Trastens bostadsbebyggelse i bakgrunden. Foto G Ankert 1906.

Stefanskyrkan i Vanadislunden slutligen är en kyrka med en något ovanlig förhistoria. Johannes församlings invånarantal ökade under senare delen av 1800-talet så mycket att den år 1890 invigda Johannes kyrka inte räckte till varpå man beslöt att bygga en annexkyrka i församlingens norra delar. I väntan på denna uppfördes av "Sällskapet för främjandet av kyrklig själavård" ett litet provisoriskt träkapell strax intill, i kv Baggen. Det fick heta S:t Stefanskapellet och invigdes år 1900. Strax därpå började församlingen bygga sin nya stenkyrka i Vanadislundens södra sluttning. Arkitekt var som så många gånger förr när det gällde församlingens byggande Carl Möller. Kyrkan stod färdig 1904 och fick då heta Stefanskyrkan efter det lilla kapellet. Den grovt huggna sandstensfasaden och det assymetriskt placerade tornet påminner om samtida anglosaxiskt kyrkobyggande. När Stefanskyrkan hade invigts monterades träkapellet ned och flyttades till Aspudden, där det numera - med namnet S:t Sigfrids kapell - hukar vid sidan om Essingeleden.

ÖVRIG BEBYGGELSE

Ytterligare några av denna del av Vasastadens byggnader är värda att föras fram i detta sammanhang. Den stora vattenreservoaren uppe på Vanadislundens högsta punkt har t ex under mer än hundra år varit ett landmärke för många vasastadsbor. Med Norrmalms utbyggnad under 1800-talets senare del följde ett ökat behov av moderniteter som t ex rinnande vatten. Vanadisreservoaren, en fästningsliknande anläggning i granit med entrétorn och stöpelare av tegel, uppfördes 1879. Efter drygt trettio år hade reservoaren tjänat ut och man var därtill tvungen att höja vattennivån. 1914 byggdes därför den gamla reservoaren om och på till en byggnad av borgkaraktär med fyra hörntorn efter Gustaf Améens ritningar. Sådan ter den sig än idag och fortfarande förser den en stor del av Vasastadens befolkning med vatten. Inte långt från "vattenborgen" ligger Vanadisbadet nedsprängt i Vanadislundens sydvästra sluttning, högt ovanför Sveavägens trafik. Badet med simbassäng, plaskdamm, omklädnings- och tvagningsrum, bastur och solterrasser stod färdigt 1938. Det är Paul Hedqvist som har ritat denna av funktionalismen starkt präglade badanläggning med glas och betong som dominerande material.

Vattenreservoaren i Vanadislunden sedan den byggts om och på 1914. Foto A Malmström 1914.

En miljö, som numera är borta men förut var en viktig del av livet kring Vanadislunden, utgjordes av renhållningsfirman och åkeriet AB Sleipners verksamhet. Detta företag höll alltsedan det bildades år 1900 till i nuv kv Vilan 24, där Tulegatan slutar längst i norr. Huvudkontoret var inrymt i den f d Wedenberg-ska malmgården, omgivet av stallar och verkstäder. Åren strax före första världskrigets utbrott hade Sleipners som flest hästar i tjänst, 160-170 st. Därefter sjönk antalet allt eftersom tills de sista hästarna såldes 1948. Övergången till motoriserad drift gjorde att de många ekonomibyggnaderna så småningom revs och ersattes av underjordiska garage. AB Sleipner har sedermera gått upp i Sellbergs Renhållnings AB. Det sista av bebyggelsen från den sleipnerska eran revs 1972 och ersattes av Sellbergs moderna kontors- och bostadsfastighet.

HAMBURGER BRYGGERIET, STOCKHOLM.

Hamburgerbryggeriet i kv Riddarsporren västerifrån med Norrtullsgatan i förgrunden.

En annan stor arbetsplats i den här delen av Vasastaden var Hamburgerbryggeriet i kv Riddarsporren vid Norrtullsgatan. Redan 1875 hade bryggmästaren Franz Heiss köpt ett par tomter i kvarteret och därpå börjat tillverka öl i mindre skala. Ytterligare några tomter inköptes och under åren 1884-88 uppfördes här en bryggerianläggning som kom att bli en av de största i Stockholm. Arbetsstyrkan utgjordes till att börja med av 95 personer, varav en tredjedel var kvinnor och många av dessa dalkullor. Ett av de hus som bevarats in i våra dagar är just det s k dalkullehuset, i vilket bryggeriarbeterskorna från Dalarna lär ha bott. 1914 arbetade omkring 200 personer vid Hamburgerbryggeriet. Driften pågick ända fram till 1970, då tillverkningen flyttades över till Pripps nybyggda anläggning i Bromma. Under 1970-talet revs flera av de gamla bryggeribyggnaderna för att lämna plats åt dagens bostadsbebyggelse. Kvar står emellertid bl a det ovan nämnda dalkullehuset, mälteribyggnaden, brygghuset och disponentvillan, idag ombyggda till förenings- och samlingslokaler m m. Som en kuriositet kan nämnas att Stockholms första bryggarbil lär ha inköpts av just Hamburgerbryggeriet 1903 och knappt 50 år senare, 1952, utgick den sista hästanspända bryggarvagnen i staden från samma bryggeri.

Några av Vasastadens klassiska nöjeslokaler får avsluta denna redogörelse. I den byggnad som uppfördes 1927 i kv Polstjärnan, hörnet Sveavägen och Odengatan, inreddes redan från början Restaurant Metropol. Restaurangen, som snart blev stadsdelens förnämsta, hade en mycket påkostad inredning: helboaserade väggar, målningar med Stockholmsmotiv av Einar Forseth, kassetterat tak uppbyggt av kolonner med imitationsmålning, kristallkronor etc. Restaurangen bibehöll sin ursprungliga utformning och karaktär tills den för några år sedan

byggdes om. Byggnadens exteriör var samkomponerad med grannfastigheten, Polstjärnan 3, uppförd vid samma tid och av samme arkitekt, Björn Hedvall. I detta hus låg ursprungligen Metropol-Palais, från och med 1932 Lyran, en av många biografier i det förr så biograftäta Vasastaden. Biografens foajé och salong utformades i konsekvent pompejansk stil av två av 1920-talets mest anlitade dekorationsmålare, Jöns Thulin och Nils Asplund, samt stuckatören Augusto Conte. När biografen lades ned 1985 hade den en helt intakt inredning med dekorationsmålning, armatur, ridå m m från byggnadstiden. Lokalen har sedan dess byggts om för konferensändamål varvid salongens utformning i stort har bevarats. Foajén har däremot omgestaltats helt - t ex har de ovan nämnda Forsethmålningarna från det samtidigt ombyggda Restaurant Metropol placerats här.

Suzanne Lindhagen

Polstjärnan 3 och 4 från Sveavägen. Foto A Malmström 1933.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkiv

Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Stockholms stadsmuseums arkiv.

Övriga källor och litteratur

Allberg, J Norrmalmsboken. Stockholm 1985.

Andersson, H O & Stockholms byggnader. Lund 1973.

Bedoire, F

Arkitektur, skilda årgångar

Asker, B Stockholms parker. Innerstaden. Stockholm 1986.

Bedoire, F & Kvarteret Trasten. En studie i det sena 1800-talets ordinära
Örner, K bostadsbyggande. De boende i kvarteret 1910-73. Stockholms
stadsmuseum 1973.

Bergquist, G & Malmarna. Stockholm 1969.
Malmquist, S

Branner, P A Pojke i Sibirien. Stockholm 1944.

Byggmästaren, skilda årgångar

Cronström, A Vattenförsörjning och avlopp. Stockholm 1986.

Dahlberg, E Från Sibirien till Pampas. En bok om Vasastan med omnejd.
Borås 1985.

Eklund, H & Kvartersbion. Filmen kom till Stockholm. Stockholms stadsmu-
Lindström, L seum 1979.

Güntert, R Rolf Güntert med skissblock och penna i Vasastan. Stock-
holm 1986.

Hasselblad, B Stockholmskvarter. Vad kvartersnamnen berättar. Lund 1979.

Hesselman, G Historik över byggnadsyrket i Stockholm 1250-1950. Stock-
holm 1952.

Horn, V Roslagstull. Stockholm 1958.

Husen på malmarna. En bok om Stockholm. Stockholm 1985.

Husen på malmarna, historia - framtid. Stockholms stadsmuseum 1983. Stockholm
1983.

Lindberg, B Malmgårdarna i Stockholm. Stockholm 1985.

Lundin, C Nya Stockholm. Stockholm 1890.

Mandén-Örn, K Clas på Hörnet. Stadsvandringar 8. Stockholms stadsmuse-
um 1985.

Matteus församling 1906-1956. En minnesskrift. Stockholm 1956.

Nilsson, S Bryggerier i Sverige. En kulturhistorisk inventering. Upp-
sala 1983.

Polstjärnan - ett stycke kulturhistoria. 1986.

Sankt Eriks årsbok, skilda årgångar.

- Selling, G Esplanadsystemet och Albert Lindhagen. Stadsplanering i Stockholm åren 1857-1887. Stockholm 1970.
- Selling, G Malmgårdar i Stockholm under 1700-talet. Stockholm 1930.
- Sleipner. Stockholms Storstädare under 50 år. Stockholm 1950.
- Stockholm. Sveriges Hufvudstad. Stockholm 1897.
- Stockholms adresskalender, skilda årgångar.
- Stockholms gatunamn. Stockholm 1982.
- Stockholms stads byggnadsnämnds årsberättelser, 1916 och framåt.
- Sydvästra Vasastaden. Byggnadsinventering. Stockholms stadsmuseum 1987.
- Sydöstra Vasastaden. Byggnadsinventering 1974. Stockholms stadsmuseum. Stockholm 1975.
- Teknisk Tidskrift, skilda årgångar.
- Wallander, S Mitt liv med HSB. En bostadspionjär berättar. Malmö 1968.
- Åman, A Om den offentliga vården. Uddevalla 1976.

Odengatan österut med Katolska-apostoliska församlingens kyrka i kv Trasten. Kvarteren på Odengatans södra sida är ännu ej bebyggda. Foto 1902.

KARTA ÖVER FASTIGHETERNAS BYGGNADSÅR

